

szemrehányás; menjen tovább a verkli (legalább), a pályán; legyen jól Samu és Éliás; Dömiék ügyis jól vannak, és az NKKB meg az OT akárhogy alakulhat, jól van". Talán nem túlzás kimondani, hogy Tandori, amikor látszólag csupán saját magával és környezetével foglalkozik, valójában az egész világ harmónia- és békeigényéről ír. „Ne lőj az ülő madárra!”, ne lőj a védetlen és kiszolgáltatott emberre, aki tehetetlenül ül a „fészken”, mint Szpéró, a veréb, és „gyönyörűen fénylik a szeme, miközben kotlik”.

Túlzás lenne azonban kizárólag harmóniáról beszélni Tandori könyve kapcsán. A cél ugyanis gigászi: a duchamp-i, „czuczmani” „életforma mint szobrászat” megvalósítása életveszélyes vállalkozás. Művészetté tenni önmagunkat, végigcsinálni ezt a kísérletet: ez önmagunk felszámolásához vezet/vezethet. „Tizenötödik éve hajtott, írta magáról Tradoni, és hozzászokott az egyre nagyobb kávéadagokhoz.” „Szeretett volna élve abbahagyni mindent. Szerette volna azt mondani: mától fogva nem csinállok semmit (csak ami jön). Tizenöt éve osztotta be pontosan, mit csinál. Már elegendő van belőle, hogy minden úgy tesz, mintha miattam lenne, mondta.” Csakhogy kérdés, lehet-e élve abbahagyni ezt a kísérletet? Az „életforma mint szobor” éppen tárgyiaságának hiánya miatt igényli a szüntelen leképzést, lenyomatot: a jeladást. „Tradoni nem egyszerűen a madaraira és a lényekre felügyelt – a kártyabajnokságra! –, hanem erre együtt, és ez folytonos kudarc volt; a művészi megvalósítás is kudarc, írta; a madarak, írta, el tudtam hinni, nem kudarc.” Akcióból, kísérletből életcél lett, és a harmónia immár az írás, a művészet felszámolására törekszik/törekedhet.

„Én pedig írok róla, a cselekedeteiről, mert érzem a vég lehetőségét!” Mi sem tehetünk mást. A harmónia lehetőségében és igényében élünk, tele diszharmonikus félelmekkel, valószínűségekkel. Ezért kell lejegyezni a tényeket, a körülöttünk levő világot. Mert egyszer megszűnhet ez a világ. Tandori ezt teszi. Tökéletesen és nagyszerűen. A bizonytalanság érzését is felvilágot. A végén megjegyzi még: „Éljetek soká, kedves Barátaim!” Mit lehet erre mondani? (*Móra Könyvkiadó, Kosmosz Könyvek.*)

PETŐCZ ANDRÁS

TANULMÁNY

A magyar kritika évszázadai

„Kritika nélkül nincs irodalom”
(Toldy Ferenc)

Vagy mégis volna? És a kritika, a kritikus csupán akadályozza az újszerű jelenségek megértését? Az olvasó és az író közé áll pedantériájával? A múlt szabályait kéri számon a jelenen? Sötér István értetlenségekről, tévítéletekről, el nem ismertetésekről szól, Csokonai, Berzsenyi, Katona, Petőfi, Jókai és Vajda János pályájának, műveinek félreértését, rosszindulatú fogadtatását rója föl a kritikának. De gyorsan hozzátesszi: a kritika segítette Vörösmarty, Arany, Ady elismertetését, „és emelte méltó rangra a Nyugat második nemzedékét”. Az irodalomtörténet végül igazságot szolgáltatott. Csokonainak is. Kölcseynek is, Kazinczynak is. Sötér így folytatja: „Mindez mégsem elegendő enyhít a rossz emlékeken.” Ne firtassuk, kinek a rossz emlékei. A „sikeres” Goe-

the is agyonütésre ítélte a művészt, a fontoskodó recenzens ma is élelapok tárgya, mint hajdan Dr. Tömb Szilárd, a líra tudományos taglalója volt.

Persze, félreértések, tévitételek, el nem ismertetések nem csupán a költöket-írókat kísérték. Értetlenségről panaszkodhatott a recenzens Kazinczy, Katona: Kisfaludy Károly értő bírálója, Gyulai Pál és Péterfy Jenő. Arany János kritikus-értekező nagyságát csak kései utókora vette észre. Addig elhitték az ironikus önarcképet: „S mint hangjavesztett opera-dalár, / Lettem éneklőből. . . énektanár.” *Énektanárok* életművében szemelgetünk tehát, hogy kezünkben tartjuk a XVI. századtól a XX. század végéig élt, működött kritikusok, recenzensek, irodalomról gondolkodók, (irodalmi) szabályokat, literátori magatartást megfogalmazók-körülírók három kötetnyi dolgozatait? Tarnai Andor, Csetri Lajos, Fenyő István, Sőtér István, Németh G. Béla kitűnő válogatásában és magyarázó-értelmező írásaival körítve régvolt és mára érvényét veszített tanácsgyűjteményt? Múzeumban járunk, vagy mai kritikusok elől (Arannyal szólva) vígaszért hő lelünk a múltakba fordul?

Nem tudunk ellenállni a kísértésnek. Aforizmaszerű mondatokat választunk ki hajdani gondolkodóink írásaiból. Gyöngyösi Gergely a XVI. században a hitszónokoknak írta elő: „Olyanok legyenek, mint az égő lámpás, hogy az életük összhangban legyen tanításukkal, ne-hogy amit az egyik kézzel építettek, a másikkal lerombolják.” Sylvester János 1539-ben figyelmeztet: „Nem tudom, mi az oka, hogy nekünk a mi gyönyörűséges kincseink sem tetszenek, míg más népeknek még szerény tulajdonuk is tetszik és kívánatos.” Az időben nagyot ugorva „rí-meltetjük” Katona József ellenpanaszát a „nemzeti dicsekedés”-ről, mint az irodalom fejlődését gátló tényezőről. Tisztelettel hajtjuk meg fejünket Apáczai Csere János vállalkozása előtt: „min-den gondolatomat a vágy foglalta le, hogy segítsek szülőhazámon. Ezért nekidühödtem az írás-nak . . .” Majd a jakobinussá váló Szentjóni Szabó László kudarcos pályázati munkájából idé-zünk: „Mindenesetre: az antikvitás emberei bennünket nem tehetségben, hanem célkitűzésben múlnak felül; az egyetlen, amit irigyeinknek kell tőlük: a szabadság. . .” Csokonai Vitéz Mihály nem hangja vesztése miatt adta fejét énektanárságra. Gondolatai a „versíró-gépet” működtető-knek is szólnak: „A verscsinálás nem poézis; mert ez a gondolatoknak, a képzelődésnek, a tűznek természetében és mindezeknek felöltöztetésében áll (. . .) A poézis lélek, amely elevenít”. Bajza József komoran tekint végig a magyar Parnasszuson, hová méltatlanok is felkapaszkodtak (fel-kapaszkodnak?). Meg nem kérlelhető, kemény, részrehajlatlan, igazságos bírálatot sürget, „ki kell irtanunk a hízelkedés, a szolgálai csúszás lelkét”. Kölcsey Ferenc, aki nem ismerte föl Csoko-nai *poézis*ének igazi értékeit, lényegében Csokonaihoz hasonlóan különbözteti meg a poétát és a versificátort. Máig hatásos szemléletességgel foglalja össze az „ideális” kritika ismérveit: „Írók és olvasók örökös viszonyban vagynak egymással; íróival együtt halad az olvasóközönség, együtt állapodik meg, együtt marad hátra. A kritika következményei mind a kettőre nézve jóltevők, mert ha egyfelől az író stúdiumra kényszerítetik, másfelül az olvasó szemei megnyílnak, s kezd látni s ítélni. . .”

Idézeteink több következtetést megengednek. Az egyik szkeptikusan hangozhatnék: nin-csen új a nap alatt. Már a régi magyarok ama gondokat tárták föl, amelyek ma is foglalkoztatják az irodalomról töprengőket. Csakhogy régebben – úgy látszik – nyíltabbak, őszintébbek voltak a tollforgatók. Egyenesebbek. Azt írták, amit gondoltak. Tetszetős formában, érthető nyelven.

Következtetéseink közül egy másik: A magyar irodalomtörténetnek szerves-elválaszthatatlan része a „kritikatörténet”. Ezen a szó legtágabb értelmében az írásbeliségről, az irodalomról való gondolkodást értjük. Idetartozik az egyes műfajok, irányok, áramlatok „kritikai” vizsgálata. Akár úgy, hogy egy irodalmi alkotás ürügyén szólal meg (mint teszi Csokonai a furcsa vitézi versezetről értekezve). Akár úgy, hogy a (mű)fordítás lehetőségeit, fajtáit fejtegeti gyakorló for-dító-fordításelemző. Akár úgy, hogy széles történelmi háttérrel tendenciákat regisztrál az érteke-ző (mint Arany János a népies irányon vagy a magyar hőseposzon töprengve). Az ily módon fel-fogott kritikátörténet több önmagánál. Nem azzal, hogy irodalomtörténet is – egy kicsit. Még csak azzal sem, hogy többé-kevésbé krónikája az irodalmi eseményeknek. Inkább azzal, hogy

minden kritikus, gondolkodó „krónikája” egyben a kor tükré, a kritikus vonzásainak és választásainak „lenyomata”, viszonyrendszerek, magatartásformák kifejeződése. Majdnem úgy érzelki és alakítja a kort, mint maga a mű. Követi a divatot, népszerűsíti a divatot, vagy épp kárhozza a divatot. Gyulai és Péterfy óta jónéhányan olvassák rossz lelkiismerettel Jókait. Petőfi és Ady értetlen kritikusait idézi az, aki úgy hiszi: recenzensei nem érnek föl zsenialitásához. A *Bánk bán* sorsára hivatkozik minden titkos drámaíró. Kazinczy ítélete Csokonairól hírhedett példa lett. Tévedések és félreismerések nem pusztán az író pályájára hatottak, hanem továbbreagáltak, messi visszhangot keltek. Írók sokszor tesznek úgy, mintha nem érdekelné őket a bírálat, mit sem adnának az irodalomtörténetre, valójában – legalább félszeggel – figyelnek, sőt – akár titkon – irányítanak is azt.

A magyar kritika évszázadai: az irodalom évszázadai. Művek és írók. A közönségé is, persze, s nem utolsósorban az alkotások kisugárzásáé. Sosem lehet érdektelen, hogy századok változásai miképpen módosítják a műveket. Mert a mű: *nyitott*. Különböző korok különbözőképpen olvassák. Ezek az olvasatok összefüggő sort alkotnak. S ebből a sorból nem pusztán egy mű hatástörténete világlik elő, hanem az olvasók beállítottságának, körülményeinek, szokásainak története is. Nélkülözhetetlen ez olvasatok ismerete. Például a nemzeti önismeret szempontjából. Sokak nevében szólt a kurta életű Kármán József: „Igaz és egyenes légyen, aki felveszi pennáját. Minden mellékes tekintetek elolvadnak annak melléében, akiben feltámad az érdemes és valóságos szerzőnek melege. Aki ezt a kenetet nem érzi magában, ne nyúljon mosdatlan kézzel ehhez a szent hivatalhoz. Mérész legyen – vijon meg bátran a tudatlansággal és az erőszakkal”. A kritikus? Nemcsak ő! Mind, „ki . . . kezébe lantot vesz!” Tehát költő is. A *szent hivatal* munkásainak írásából állt össze ez a *Rendszerek*, illetve *Irányok* alcímet viselő három kötet. Köszönet a szerkesztőknek, kiadónak a tanulságos sorozatért. Most már rajtunk a sor, minden „rangú” olvasón. (*Szépirodalmi Könyvkiadó.*)

FRIED ISTVÁN

Horváth Iván: Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben

Különösnek tűnhet, hogy ezen a helyen – kivételesen – egy régi magyar irodalmi szakmunkáról jelenik meg ismertetés, ám a könyv, amelyről írok, sok szempontból maga is kivételes. Főlősleges lenne elősorolni ezeket a szempontokat, hiszen kétségtelen, hogy minden tudományos mű közérdekű, ha szakterületének egyik legfontosabb témájában alapvetően új elmélettel áll elő. Horváth Iván könyve mindenképp ilyennek mondható. Persze ha pontosan meg kellene határoznom, mi ennek az alapvetően új elméletnek a lényege, komoly bajba kerülnék, hiszen a tanulmány logikusan és gondosan felépített szerkezetének egyetlen eleme sem emelhető ki jelentéstorzítás nélkül. Mégis rámutathatok néhány gondolati csomópontra, olyanokra, amelyekhez a könyv mindhárom történeti poétikai fejezete (II., III., IV.) lényeges helyeken kapcsolódik.

A legjelentősebb talán az a nézet, mely szerint Balassi Bálint kezdeményező, a magyar poézis kezdeményezője volt, az első magyar költő, aki – közvetlen előzmények nélkül – „nemzetének mintegy megoldotta a nyelvét”. Ez az elképzelés szemben áll az irodalom organikus szemléletével vagy avval az elterjedtebb felfogással, mely a művészetben a történelem lenyomatát látja. Az irodalomtörténetírás hajlamosabb Balassit egy hosszú fejlődési folyamat csúcán látni, mintsem a kezdetén. Márpedig az utóbbi nézet sem egészen rendkívüli. Például hasonlóképpen lángelmét,